

ISSN 2618-9623

Төбәк тарихы буенча журнал
Краеведческий журнал

Туган эҗир

Родной край

4*2023

Бөтендөнья татар конгрессы
Татарстан Республикасы татар төбәк тарихын өйрәнүчеләр
жәмгыяте

ТУГАН ҖИР

Төбәк тарихы буенча журнал

4*2023

Казан – 2023

Всемирный конгресс татар
Общество татарских краеведов Республики Татарстан

РОДНОЙ КРАЙ

Краеведческий журнал

4*2023

Казань – 2023

УДК 908
ББК 26.89 (2Рос.Тат)
Т 70

Баш мөхәррир:

Дамир Мәүләви улы Исхаков,
тарих фәннәре докторы

Баш мөхәррир урынбасары:

Альберт Әхмәтжан улы Борһанов,
тарих фәннәре кандидаты

Редакцион коллегия:

Аблязов Камил
Акчурин Мәгъсум
Бәйрәмова Фәүзия
Гатауллин Ринат
Гыйләжәв Искәндәр
Закиров Ринат
Измайлов Искәндәр
Зәйдуллин Ркаил
Салихов Радик
Сафин Фаил
Ситдилов Айрат
Тычинских Зәйтүнә
Хисамов Олег
Шәйдуллин Рафаил

Редакцион-нәшер итү төркеме

Жаваплы сәркатип:

Дәүләтшина Гөлнәра Фәрикъ кызы

Web-редактор:

Ярхамов Илнур Ирнис улы

Корректор:

Арсланова Фәния Насыбулла кызы

Басманың адресы:

Казан шәһәре, Карл Маркс ур., 38/5
Электрон почта: monitoring_vkt@mail.ru
<http://tatar-congress.org/ru/tugan-zhir/>
<http://tugan-zhir.org>

Татар төбәк тарихы буенча
кварталлык журнал
Татар һәм рус телләрендә

Главный редактор:

Дамир Мавляевевич Исхаков,
доктор исторических наук

Заместитель главного редактора:

Бурханов Альберт Ахметжанович,
кандидат исторических наук

Редколлегия:

Аблязов Камил
Акчурин Магъсум
Байрамова Фаузия
Гатауллин Ринат
Гилязов Искандер
Закиров Ринат
Измайлов Искандер
Зайдуллин Ркаил
Салихов Радик
Сафин Фаиль
Ситдилов Айрат
Тычинских Зайтуна
Хисамов Олег
Шайдуллин Рафаиль

Редакционно-издательская группа

Ответственный секретарь:

Давлетшина Гульнара Фариковна

Web-редактор:

Ярхамов Ильнур Ирнисович

Корректор:

Арсланова Фания Насибулловна

Адрес издания:

г. Казань, ул. Карла Маркса, 38/5
Электронная почта: monitoring_vkt@mail.ru
<http://tatar-congress.org/ru/tugan-zhir/>
<http://tugan-zhir.org>

Ежеквартальный журнал
по татарскому краеведению
На татарском и русском языках

ISSN 2618-9623

Туган жир: Төбәк тарихы буенча журнал [Родной край: Краеведческий журнал].
№ 4. Казан: Бөтендөнья татар конгрессы. 2023.

ГАБДУЛЛА ТУКАЙ И КАЮМ МУХАМЕДХАНОВ

Аннотация: Каюм Мухамедханов – первый ученый и казахский поэт, который с молодости и всю жизнь изучал творчество Габдуллы Тукая, провел сравнительные научные исследования, перевел на казахский язык стихи Г. Тукая и просвещал, воспитывал молодежь поэзией поэта, на взаимосвязи культур двух народов. Каждый год в день рождения поэта он публиковал статьи о Г. Тукае.

Ключевые слова: Габдулла Тукай, Каюм Мухамедханов, взаимосвязь татарской и казахской культуры «Китап» – «Kitap», «Ачы тәҗрибә авазы» – «Ащы тәҗрибе дауысы», «Шагырь» – «Ақын», «Туган тел».

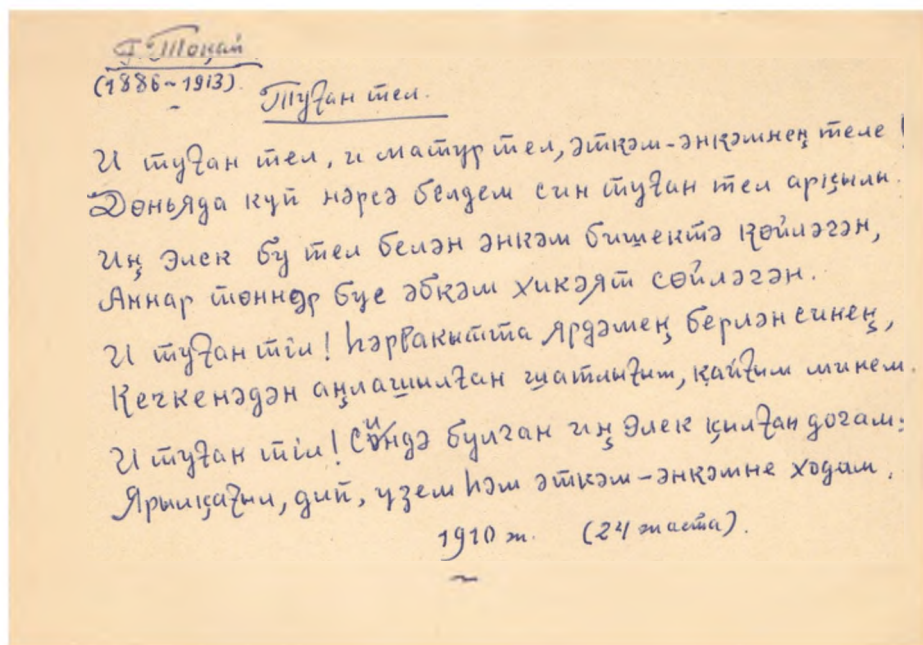

Г. Тукай. Из архива Каюма Мухамедханова.

«26 апреля родился Габдулла Тукай – великий татарский поэт, внесший бесценный вклад в развитие татарского литературного языка. Автор учебников и книг для детей, переводчик русской и западной культуры, публицист, он прожил очень короткую жизнь, как Лермонтов. Он прожил короткую и трудную жизнь как Султанмахмут Торайгыров, – отмечал Каюм Мухамедханов. – Как он любил свой народ и сколько успел сделать для родной земли и для будущего своего народа! Как Абай для казахского народа, так и Тукай для татарского народа всегда будет освещать путь народа и оберегать его», – отмечал ученый.

С молодости он был очарован поэзией Тукая, а трудная жизнь поэта и его прекрасные и вечные творения помогали К. Мухамедханову перенести тяготы и удары судьбы, и пережить несправедливость, и репрессии за научную истину и историческую правду, которым он посвятил свою жизнь в науке, культуре, образовании. Он исследовал творчество Тукая и начиная с 1940-х годов, в каждый день рождения или в день смерти поэта он публиковал статьи о Г. Тукае на основе проведенных им научных исследований. Казахская земля стала для Тукая второй Родиной, и, как писал Каюм Мухамедханов, Тукай хорошо знал культуру казахского народа и высоко ценил устное народное творчество. Как дань памяти великому татарскому поэту в год смерти Тукая в первом казахском журнале «Айкап» ему была посвящена статья.

А в Семипалатинске – в родном городе ученого К. Мухамедханова – у Тукая были друзья, которым он писал за несколько месяцев до смерти. Все, что исследовал о Тукае ученый и поэт Каюм Мухамедханов, еще предстоит изучить в океане его наследия. К. Мухамедханов впервые перевел ряд стихотворений Габдуллы Тукая на казахский язык в начале 1940-х гг. и они были опубликованы в 1946 г. Это – его вклад в соединение татарской и казахской культур.

Образец рукописи Каюма Мухамедханова

Вспомним, что в круг научных интересов и исследований ученого вошли представители разных культур, это – Рылеев, Семенов Тян-Шанский, Крачковский, Веселовский, Бартольд, Валиханов и Достоевский, Каюм Насыри, Габдулла Тукай, Галимджан Ибрагимов, Шариф Камал, Берды Кербабасев, Токтагул, Мицкевич, Хусаин Фаизханов, Хамза Ниязи, Микаэл Налбандян, Сулейман Стальский, Ильяс Бораганский, Ян Райнис, Лу Синь, Адам Мицкевич, Ежи Юрандет, Тарас Шевченко и др.

Любовь Каюма к творчеству Тукая была ни с чем несравнимая. Перед глазами встает картинка из детства. Играет пластинка на проигрывателе. Звучит душевная песня на татарском языке. Отец слушает песню, пропуская через сердце каждое слово, а потом говорит: «Какие слова, туған тіл, с какой душой и с какой силой это написано!». А потом он рассказывает нам о Тукае и о стихотворении «Туған тел». Он восхищался пением замечательного певца Ильхама Шакирова, потому что именно в его исполнении «эти слова поэта обретают особую душевность и духовную мощь, зовут народ

к сохранению своих корней и родного языка. А как нежно и пронзительно звучат слова о матери и о предках, о нашей религии – тех вечных ценностях, которые мы познаем через родной язык!» – говорил он. Я думаю, слушая эту песню, читая стихи Тукая, отец в такие минуты вспоминал своих предков, своего отца и мать, ведь они привили ему любовь к родной земле, родному языку, к текстам, а без текстов нет народа. Много из того, что говорил тогда отец, нам – детям, тогда было непонятно, но запомнились те чувства и эмоции, с которыми он все это говорил. Вчитываясь в эти божественные слова поэта, мы осознаем глубинную связь с родной землей и языком, чувствуем сопричастность и ответственность за то, что мы делаем для людей. И, конечно, любовь отца к Тукаю передалась нам, а образ отца, слушающего «Туган тел», навечно останется в истории, ведь он соединил наши культуры.

Хочется привести высказывания ученого о Тукае, написанные на казахском языке и его перевод стихов Тукая. Думается, это важно, познавательно и понятно.

«Ғабдолла Тоқай татар әдеби тілінің негізін салған классиктерінің бірі. Ол өз халқының бостандыққа бой ұрған күш-жігерін, тілек-мақсатын, ұлы арманың жырлаған халық ақыны.... Тоқай біздің Сұлтанмахмұт Торайғыров, Сәбит Дөнентаев бастатқан демократ ақындарымызға күшті, игі әсер еткен ұстаз ақын».

«Ғабдолла Тоқай тоғыз жасынан бастап, 22 жасқа аяқ басқанша Қазақстанда өмір сүрді. Оның азаматтық саналы өмірінің жартысынан көбі Қазақстанда өтті. Ұлы ақын тұңғыш ақындық қадамын да қазақ даласында бастады. Тоқай қазақ елін, қазақ жерін жан-тәнімен шексіз сүйген ақын. Ол қазақтың ұшан-теңіз бай ауыз әдебиетін жоғары бағалады. Қазақстан – Тоқайдың екінші Отаны».

«Ғабдолла Тоқай өле-өлгенше қазақ елін еш уақыт есінен шығармайды. Тіпті қайтыс болардан 9-ақ ай бұрын Семей қаласында тұратын достас адамдарына арнап суретін жіберген.

Ғабдолла Тоқайды қазақтың хат танитын, көзі ашық адамдары ақынның тірі кезінде-ақ өзінің Абайындай сүйіп, танып, құрметтеген. Қазақтың тұңғыш журналы Айқап», 1913 жылғы 7-санында Тоқай қазасына арнаған мақала жариялады».

ГАБДУЛЛА ТУКАЙ. «КИТАП», 1908 ел.

АУДАРҒАН ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ, 1946 ж.:

КІТАП

Көңілім күңгірттеніп тұман басса,
Умытып өзімді-өзім рухым қашса,
Жүдесем, жапа шексем, жабырқасам
Жанға жай таба алмасам жалғыз басқа.
Қасірет болса бейне зіл кара тас,
Уланып күңгірт оймен айналса бас,

Кеппеген жаңа өксiп жылағанда
Моншақтап екi көзден ағылған жас.
Сол кезде мен қолыма кiтап алам,
Актарсам басылғандай көңiлде алаң,
Жәй тауып жадырайды жаным-тәнiм,
Дертiме сонда ғана дәрмен табам.

«Екпiндi» газетi, 27 апрель, 1946 жыл.

ГАБДУЛЛА ТУКАЙ. «АЧЫ ТӘЖРИБӘ АВАЗЫ», 1911 ел.
АУДАРҒАН ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ, 1946 ж.:

АЩЫ ТӘЖІРИБЕ ДАУЫСЫ

Қай шақта сүйiп кейбiр жолдасымды,
Көрсетiп көзден аққан мен жасымды.
Жасырмай ақтарамын қайғы шердi,
Сөйлеймiн бүкпей iшке бар ырасымды.
Көрiнiп махаббаты ол көзiме,
Болады емiренгендей әр сөзiме.
Көзiне көзiм тiгiп қадаламын,
Шығады нұры балқып ақ жүзiне.
Бiр дауыс естiледi сонда маған:
–Дүниеде сенбе ешкiмге, бәрi жалған!
Сен оның құр сыртына мәз боп тұрсың,
Алдамшы үмiт елес берiп саған.
Жан ашып аяғанмен сенi есiркеп,
Iшi арам, аяғаны құр сырты тек.
Жүзiнен көрiп тұрсаң мейрiмдi нұр,
Ол нұрға мағына бер басқаша деп.
Сен оған ақ көңiлмен шексiз сендiң,
Ақтардың түгел бәрiн қайғы, шердiң.
Жарқ етiп ашылғанда ақ көңiлiң,
Сен соның шашыраған нұрын көрдiң.
Жүзiнен жолдасыңның көрiнген нұр,
Көз жасың мен шашылған көңiлден нұр.
Ол қарабет, iшi арам әрқашанда,
Махаббат, кiсiлiк жоқ онда ешбiр.
Ес кетiп таусылғандай амал - айлам,
Үн келген жаққа қарап қалып қайран:
–Перiште ме, жоқ сайтан айғайлайма?
Ей дауыс, естiлесiң әлде қайдан?!
Дедi ол: – Ренжiме, жанба, күйме,
Менiң атым – қаһарлы қарт тәжiрибе.

«Екпiндi» газетi, 27 апрель, 1946 жыл.

ГАБДУЛЛА ТУКАЙ. «ШАГЫЙРЬ», 1908 ел.
АУДАРҒАН ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ, 1946 ж.:

АҚЫН

Қартайсам да, жыл өтіп жетсе де жас,
Бел бүгіліп, хал тайса, иіліп бас.
Қартаймас жас көңілім еш уақытта,
Бой бермес, күшті жаным халдан таймас.
Кеудемде ақындықтың жалыны бар,
Төңкерем қарт болсамда тауды мұнар.
Ақынның көңілінде қыс болмайды,
Жадыраған көңіл-жаз, жаумайды қар.
Кәрілік шал ете алмас шын қартайтып,
Отырман тілек тілеп жоқ-барды айтып,
Жатпаспын кудай қосса пешке шығып,
Өлеңнен бойға қызу келер қайтып.
Өлермін өлең айтып өлгенде де,
Жан алғыш ғазірейілді көргенде де.
– Біз кеттік, сіздер қалдың, – деп жырлармын
Денемді топырақпен көмгенде де.

«Екпінді» газеті, 27 апрель, 1946 жыл.

СПРАВКА:

КАЮМ МУХАМЕДХАНОВ (5 января 1916 г. – 30 июня 2004 г.) – выдающийся ученый, Лауреат Государственной премии РК (1996 г.), автор текста Государственного Гимна Казахской ССР (1945 г.), основатель первого государственного Музея Абая в Семипалатинске (1940 г.), основатель науки о казахской текстологии, поэтической школе Абая, шакаримоведения, алашевведения и ауэзоведения, поэт, писатель, драматург, переводчик, непревзойденный педагог-наставник и общественный деятель.

Член Союза писателей СССР с 1940 г. Отличник народного просвещения Казахской ССР, отличник просвещения СССР, почетный гражданин города Семипалатинска, города Аягоза, Жанасемейского и Абайского районов Восточно-Казахстанской области.

Обладатель многих титулов и наград: лауреат Золотой Медали Международной Академии Абая (Лондон, 1995 г.), первый лауреат Международной премии Абая Союза писателей Казахстана (1996 г.), первый лауреат Международной литературной премии «Алаш» Союза писателей Казахстана (1996 г.), лауреат премии Союза журналистов Казахстана и др.

Каюм Мухамедханов родился 5 января 1916 г. в Семипалатинске. Умер 30 июня 2004 г. в Семипалатинске.

Источники и литература

1. Мұхамедханов Қ. Ғабдулла Тоқай: туғанына 60 жыл толуына [Мәтін] / Қ. Мұхамедханов // Екпінді. – 1946. – 27 апрель. – Б. 3.
2. Тоқай Ғ. Ақын [Мәтін]: [өлең] / Ғ. Тоқай; ауд. Қ. Мұхамедханов // Екпінді. – 1946. – 27 апрель. – Б. 3.
3. Тоқай Ғ. Ащы тәжірибе дауысы [Мәтін]: [өлең] / Ғ. Тоқай; ауд. Қ. Мұхамедханов // Екпінді. – 1946. – 27 апрель. – Б. 3.
4. Мұхамедханов Қ. Татар халқының ұлы ақыны Ғ. Тоқай [Қолжазба] / Қ. Мұхамедханов. – Семей, 1961. – 26 сәуір. – Қ. Мұхамедханұлының жеке мұрағатында сақталған.
5. Тоқай Ғ. Кітап [Мәтін]: [өлең] / Ғ. Тоқай; ауд. Қ. Мұхамедханов // Екпінді. – 1946. – 27 апрель. – Б. 3; Семей таңы – 1966. – 26 январь. – Б. 3.
6. Вольтер Ф.А. Дұшпаным көп... [Мәтін] / Ф.А. Вольтер; ауд.: Ғ. Тоқай, Қ. Мұхамедханов // Семей таңы – 1966. – 26 январь. – Б. 3.
7. Мұхамедханов Қ. Татар халқының ұлы ақыны [Мәтін]: [Ғ. Тоқай туралы] / Қ. Мұхамедханов // Ертіс. – 1963. – 10 июль. – Б. 4.
8. Мұхамедханов Қ. Ғабдолла Тоқай [Мәтін]: дүниеге келгеніне 80 жыл / Қ. Мұхамедханов // Семей таңы. – 1966. – 26 апрель. – Б. 3.
9. Мұхамедханов [Мұхамедханов] Қ. Өмірін өлеңмен өрген [Мәтін]: Ғабдолла Тоқайдың туғанына – 90 жыл / Қ. Мұхамедханов [Мұхамедханов] // Лениншіл жас. – 1976. – 27 апрель. – Б. 4.
10. Мұхамедханов Қ. Татар әдебиетінің жол бастаушысы [Мәтін]: Ғабдолла Тоқайдың туғанына 90 жыл / Қ. Мұхамедханов // Семей таңы. – 1976. – 24 апрель. – Б. 4.
11. Мұхамедханов Қ. Кітап [Мәтін]: [Ғ. Тоқай өлеңінің аудармасы] / Қ. Мұхамедханов // Семей таңы. – 2016. – 5 қаңтар. – Б. 6.
12. Мұхамедханов Қ. Мақалалар. Зерттеулер. Пікір хаттар. Алматы. Ел шежире. 2008. – Б. 278-282.